

**JAN PATOČKA: Fenomenologie a strukturalismus** [Phenomenology and structuralism]

Praha: Oikoymenh, 2025. 135 s. ISBN 978-80-7298-643-9

DOI: 10.31577/WLS.2025.17.4.11

© Institute of World Literature

Slovak Academy of Sciences

© Marcel Forgáč 2025

Licensed under CC BY-NC-ND 4.0

V roku 1976 publikoval Jan Patočka recenziu na knihu, ktorú považoval za jeden z najdôležitejších príspevkov k fenomenológii za posledné obdobie – išlo o monografiu Elmara Holensteina *Roman Jakobsons Phänomenologischer Strukturalismus* (pozri Patočka, Jan [1976] 2009: „Fenomenologický strukturalismus Romana Jakobsona.“ Prel. Martin Ritter. In *Fenomenologické spisy II*, eds. Pavel Kouba – Ondřej Švec, 618 – 627). Patočkovo vysoko pozitívne hodnotenie Holensteinovej práce bolo okrem iného motivované jedným podstatným momentom: Holensteinovi, komentujúcemu jazykovedné práce Romana Jakobsona, sa z Patočkovho pohľadu podarilo rozvinúť koncepciu transcendentálnej fenomenológie, ktorá už nepracuje výlučne s psychologickými pojmami, ale postupuje principiálne semioticky (619). Patočka pritom ocenil predovšetkým zámer, ktorý sa tu týmto spôsobom naplňal – Holenstein totiž „znovu objavil onu inspiraci, která nejenže fenomenologii a strukturalismus nerozděluje, nýbrž je na sebe navzájem odkazuje, takže lze v jistých fenomenologických principech odhalit východisko strukturalistických stanovisek a metod“ (619). Tento typ prístupu však nemohol ostať bez dôsledkov pre obidva smery – a Patočka to explicitne pomenoval: „nejenže tedy nemůžeme rozehrávat fenomenologii a strukturalismus proti sobě, ale naopak tvoří jednotu. Širší perspektiva tohoto postupu by se dala charakterizovat také tak, že jde o „otevření“ fenomenologie metodám empirické indukce a matematické formalizace, které v Husserlově pojetí fenomenologie nemohly zaujmout náležité místo. Můžeme

snad říci, že u Jakobsona nacházíme první modelové řešení tohoto problému „otevření fenomenologie“ (619).

Patočkova pochvalná reakcia na Holensteinov komentár k Jakobsonovej práci i samostatne na Jakobsonovu prácu (por. 626) má svoje implikácie v jeho vlastných úvahách o probléme vzťahu fenomenológie a štrukturalizmu. Bezprostredne pred publikovaním vyššie anotovanej recenzie, na konci roku 1975 a v januári roku 1976, absolvoval Patočka na pozvanie literárnych vedcov, zaoberajúcich sa predovšetkým štrukturalistickou tradíciou (Milan Jankovič, Miroslav Červenka, Přemysl Blažíček a i.), trojdielny prednáškový cyklus „Fenomenologie a strukturalismus“, ktorého hlavným cieľom bolo osvetliť práve pozitívne súvislosti a súvzťažnosti medzi týmito myšlienkovými prúdmi (133). Doslovné prepisy magnetofónového záznamu tohto cyklu aj Patočkovej rukopisnej prípravy, ktoré vyšli pod rovnomeným názvom až v roku 2025, referujú o Patočkovej snahe situovať fenomenológiu v *súrodeneckom* (38) vzťahu k štrukturalizmu.

Patočka navrhuje vnímať fenomenológiu v kontexte širšieho historického pohybu, ktorý je nutné explikovať jednak z reflexie počiatkov dejín filozofie, jednak z pozície otázky „Čo je filozofia?“ Viaceré poznatky o etapách tohto pohybu Patočka precízne formuloval napríklad už v prednáškach z roku 1973 (publikované boli ako Jan Patočka: *Platón a Evropa*, 2007), tu ich opakuje v koncentrovanej podobe a zároveň ich špecificky usmerňuje k aktuálne premýšľanému

problému vzťahu fenomenológie a štrukturalizmu. Mohlo by sa zdať, že takýto návrat k úplným základom, k samým počiatkom dejín filozofie, je odťažitým úvahovým gestom, ktoré problém vzťahu fenomenológie a štrukturalizmu zaťažuje vzdialenými historicko-typologickými sedimentmi; neskôr sa však ukáže, že tento návrat k základným podmienkam a otázkam má svoju priamu príčinnú súvislosť s úmyslom prezentovať fenomenológiu ako postoj, ktorého bytostnou kvalitou je okrem iného rozvíjanie dezautomatizačno-aktualizačných postupov.

Fenomenológia sa v Patočkových prednáškach javí ako jedna z tých filozofických línií, ktoré na pozadí vyrušenia naivných istôt hľadajú spôsoby prístupu k svetu a možnosti založenia života v pravde (2025, 32). Patočka v tomto kontexte východiskovo postuluje: filozofia bola otrasom (8). To je jej prvotný prejav, jej dištinkatívny rys. Mýtický vek, svet mýtu, ktorý vypracoval *obraz sveta v celku* a umožnil tak položiť odpovede pred otázky (2007, 56), filozofia prekonáva rozvinutím *pýtania sa*, položením *otázok*, ktoré ako také implikujú, „že nemáme jasnosť a jistotu, že nám chýbi veci, že jimi nevládneme v nejširšom smysle slova, že se nám vymykajú“ (2025, 8; k tomu tiež 38 – 39). So vznikom filozofie tak skončilo obdobie ľudskej naivnosti, teda obdobie, v ktorom vládla predstava o okamžitej dosiahnuteľnosti vecí samotných (8). Filozofia pritom vystúpila s vysokými nárokmi, sľubovala múdrosť, ktorá bola ľudstvu dovtedy neprístupná (8), božská (napr. Parmenides, Empedoklés), čoskoro sa však malo ukázať, že táto múdrosť má predovšetkým záporný charakter: ukazuje totiž, že „všetchno, čo dříve bylo považováno za moudrost, není skutečný přístup k tomu, k čemu se člověk domníval mít přístup, alespoň že není tím přístupem bez otázky“ (8). Patočka v tejto súvislosti pripomenie Sokrata, ktorý reprezentuje tento „život v oťresu“ – rozhovor so Sokratom totiž privádza spoludiskutéra k nahliadnutiu skutočnosti, že mu chýba poznanie, prístup k veciam (11). Líniu otrasu potom Patočka sleduje naprieč celými dejinami filozofie, premýšľa ju vo vzťahu k Platónu

novmu prekonaniu Sokrata, k Aristotelovmu prekonaniu Platóna, vo vzťahu ku Kantovi, Heglovi, Fichtemu i Husserlovi; a vždy pritom nakoniec ide o zdôraznenie otázky, ktorú tento otras so sebou nesie a šíri – otázky o pravde.

Patočka však zároveň upozorňuje: filozofia nás na pozadí všeobecného otrasu naučila, že nič nie je isté, nič nie je neotrasiteľné (29). V tomto kontexte filozofia *iba* postavila otázku o pravde, ale nepovedala, čo to je (29) – „stojíme v situácii, kedy sa pýtame, jakou půdu máme pod nohama a nač se můžeme spolehnout. [...] Můžeme nějakou takovou půdu skutečně mít?“ (39) A v tejto situácii získava zvláštne postavenie veda, ktorá vo vzťahu k otázke o pravde na jednej strane „vzbuzuje naději“ (29), na druhej strane však prežíva v kríze (39). Husserlova fenomenológia je takto do veľkej miery vyrovnávaním sa s touto krízou a pokusom „ukázat cestu ven“ (32) z jej skepticko-relativistických dôsledkov. Sledujúc tento cieľ fenomenológia vypracovala a precizovala celý systém prostriedkov (pojmy ako fenomén, predmet, vnem, vedomie, čas, intencionalita, neintencionalne momenty v prežívaní, kontextualita predmetov, atď.), ktoré umožňujú rozvinúť filozofovanie *z toho, čo sa ukazuje* (31), a to bez metafyzických implikácií (33). Husserlova fenomenológia, postavená na pevnej pôde reflexie, založená na „nahlednutelné zkušenosti“ (34), v dôsledku podľa Patočku „učí vidět. Když si projdete několik pořádných fenomenologických analýz věcí, které se zdají naprosto samozřejmé a triviální, najednou jako by vám klapky spadly s očí. Najednou vidíte to, co jste nikdy neviděli. A tohle přece nesmírně obohacuje život. Kdybychom nepřihlíželi k žádným jiným stránkám, tak fenomenologie vám najednou objevuje to, co jste. Prožívání se zdá v každé chvíli banální, prázdné nic a jsme na ně tak zvyklí, že čím více jsme s ním obeznámeni, tím více z toho máme takové *taedium*. Ale fenomenologie najednou ukáže, jaké je v tom bytí, jak každý okamžik skrývá v sobě nesmírné bohatství, které se dá erudovat, které se dá skutečně vynést na světlo, vynést to tvůrčí pozadí za

zbanalizovaným sedimentem, ve kterém se běžně pohybujeme“ (70).

V tomto určení sa fenomenológia Patočkovi zdá spriaznená so smermi moderného umenia, s literatúrou a poéziou, „kde se skutečnost objevuje právě z nových stránek a právě tím, že způsob, jakým je nám předložena, vychází z trivialit a z jejich až drzých paradoxů. [...] Cílem fenomenologie je najít hluboký, bohatý fond v trivialitě běžných věcí“ (70 – 71). A tu sa vlastne aj nachádza základný hybný princíp Patočkovho postupu; vychádzajúc z vývinových pohybov filozofie ako otrasu Patočka uchopuje a predstavuje fenomenológiu prostredníctvom formalisticko-štrukturalistických kategórií, resp. predvádza uplatnenie kategórií štrukturalistickej tradície na pomenovanie významu a účelu fenomenologického modelu. V tom sa zároveň odráža vzájomné postavenie týchto smerov voči sebe – pokiaľ fenomenológia (analogicky k oblasti umenia, ktorá má ikonicko-zážitkový charakter) „chce byť spíše vědou do života“ (38), štrukturalizmus „chce být – pokud je filosofii – filosofii ve vědě“ (38).

V prednáškovom cykle *Fenomenologie a strukturalismus* sa Patočka zaoberá predovšetkým vymedzením základov (a základných pojmov) fenomenológie; tie pritom odvodzuje zo široko reflektovanej línie uplatnenej v rámci dejín filozofie – línie, ktorá vy-

stupuje z pojmu otras a ústi do pomenovania spôsobov a prostriedkov dezautomatizácie vnímania, ktorou sa vyznačuje nielen moderné umenie, ale aj fenomenologický postoj, resp. fenomenologizovanie (71). Patočkov kurz nie je vo svojom jadre pojednaním o literárnovedných otázkach. Jeho význam pre oblasť literárnej vedy však spočíva v tom, že zviditeľňuje širšie kontúry dôležitej oblasti filozofie, ktorá nielen stojí v pozadí niektorých z najdôležitejších postupov a konceptov modernej literárnej teórie (napr. Jakobsonom formulovaná „literárnosť“, Ingardenova „konkretizácia“ alebo „miesta nedourčenosti“, Iserova recepcná estetika, atď.), ale iniciuje aj pohyby štrukturalistického myslenia, ktoré v konečnom dôsledku podľa Patočku „pretendovali vystřídat fenomenologické tendence a postavit se na místo, které si chtěla osobovat fenomenologie“ (2025, 37 – 38).

MARCEL FORGÁČ

Katedra slovenskej literatúry

a literárnej vedy

Inštitút slovakistiky a mediálnych štúdií

Filozofická fakulta

Prešovská univerzita v Prešove

Slovenská republika

marcel.forgac@unipo.sk

ORCID: 0000-0003-1078-2061

Článok vznikol s podporou grantovej úlohy VEGA 1/0666/22 „Slovenská literárna kultúra po roku 1989 (slovník pojmov, subjektov a inštitúcií)“.